

Inger Wiene er uddannet magister i europæisk etnologi i 1992. Hun har været ansat på Københavns Museum siden 1993. I starten af ansættelsen stod hun især for udvikling af de faste epokeudstillinger og forskellige særudstillinger. Siden har fokus været på Nyere Tids såkaldte Kapitel 8- arbejde samt på arkivalske undersøgelser i forbindelse med samarbejde med museets arkæologer. Desuden forskning i kvinders liv og vilkår.¹

Keyword: kvinder, 1700-tallet, kriminalitet, hverdagsliv, oplysningstid

KØBENHAVNSKE KVINDER PÅ KANTEN

Vilkår og muligheder for kvindeliv i oplysningstiden

Ud fra gennemgang og analyse af retssager, hvori kvinder indgik som part, tegnes i denne artikel et billede af kvinders vilkår og handlemuligheder i det sene 1700-tals København. De kvinder, der optræder i retssagerne, var naturligvis særlige i og med at de optrådte der, men ud fra disse sager kan fremkaldes et billede af de vilkår, som alle kvinder var underlagt. Dette kan belyses gennem at se på, om disse kvinders grænseoverskridende handlinger var tilfældigheder og/eller bestemt af eksisterende muligheder eller var den eneste udvej, de havde, eller om der var tale om bevidste strategier for at udvide rammerne for handling? Var de anklagede kvinder ikke blot på kant med loven men også på kanten af – eller udenfor – et hushold med en mand som husbond? Havde oplysningstidens diskussioner om fornuft, videnskab og lighed nogen betydning for kvinders vilkår?

1 Nærværende artikel er skrevet med støtte til frikøb fra SLKS's pulje for styrkelse af forskerkompetencer.

Juridiske vilkår

Under enevælden var Danske Lov af 1683 gældende. Heri beskrives samfundets mindste enhed som et hushold, hvor manden var overhovedet – den juridiske person. Kvinder, børn og tyende var underlagt hans myndighed. Alle skulle tilhøre et hushold, og det var forbudt at være løsgænger. Man var løsgænger, hvis man ikke havde bolig i et hushold eller havde arbejde/tjeneste.²

Det bedste, en kvinde kunne gøre for sig selv – juridisk set – var at finde en mand. Således levede hun op til loven angående husholdstilhør. Som enke var man også lidt bedre stillet end ugifte, idet man havde større råderum – både økonomisk og socialt. I skifteprotokoller kan det ses, at enker ofte levede af at pantsætte ting fra det fælles bo. Men en datter efter en afdød arvede kun halvdelen af, hvad en søn fik. Desuden skulle kvinder repræsenteres af en mand i arvesager. Hvis hun var gift var det manden – hvis hun var ugift, kunne det være en søn eller en bror.³

Danske Lovs paragraffer gjaldt naturligvis også kvinder. Tyveri og mord var lige store forbrydelser, om de var begået af mænd eller af kvinder. Også injurerende udtalelser – ærekrænkelser og fornærmelser var forbudt. Dog betød ære og ærbarhed noget andet for kvinder end for mænd, som vi skal se nedenfor. Desuden var der love, der kun omhandlede kvinder – love omkring fødsler og uægte børn. Det var blandt andet forbudt at føde i dølgsmål – altså at føde et barn i det skjulte.⁴

Men man skal også lede et andet sted ud over Danske Lov, hvis man vil undersøge rammerne for kvindernes vilkår og muligheder.

Forestillinger om kvinder

I oplysningstiden var man blandt andet optaget af opdragelse – eller disciplinering. Foucault påpeger, at man i 1700-tallet så eksempelvis kriminelle og sindssyge som unormale, der i og med oplysningstidens rationale og fornuftstanker skulle erkende deres anderledeshed og selv påtage sig ansvaret herfor, som disciplinerede subjekter.⁵ Som det ses i de her beskrevne historier blev kvinder også set på som unormale i forhold til manden som grundform for mennesket, hvorfor flere dømte kvinder blev indsat til opdragelse og undervisning i Børnehuset. Men det blev ikke til undervisning med uddannelse og viden som mål – men snarere

2 Se også Faye Jacobsen (2008).

3 Se også Wiene (2017).

4 Kapitlet om „misgerninger“ i Danske Lov refererer direkte til de ti bud.

5 Heede (1992).

oplæring i at være arbejdsom og lydige og således blive til glæde for samfundet og dets mænd.

Dette kom også til udtryk i oplysningstidens filosof og samfundstænkere Jean-Jacques Rousseaus værk „Emile eller Om opdragelsen“ fra 1762. Rousseau bliver stadig af mange opfattet som grundlægger af „den frie børneopdragelse“. Som noget nyt så han børn som mennesker med rettigheder og ikke blot som ufærdige voksne. Børn var af naturen gode og skulle have frihed både fysisk og åndeligt. Men værket handler mest om opdragelse af drenge. Når det kommer til pigebørns opdragelse, er der ikke meget nytænkning at hente. Han mente, at da kvinden er den, der føder børnene, var hendes vigtigste rolle i hjemmet – at binde det sammen. „Altså bør kvindernes hele opdragelse indrettes med henblik på mændene. At behage dem, være dem nyttige, blive elsket og æret af dem, at opdrage dem i ungdommen, passe dem som voksne, trøste dem, gøre dem livet behageligt og hyggeligt, det er kvindernes pligter til enhver tid, og det er det, man bør lære dem lige fra barndommen.“⁶

Rousseau understregede, at det var naturen, der havde bestemt, at kvinden var manden underlegen. Den forskel, der er i fysikken, overførte Rousseau direkte til de åndelige evner: „Heraf udspringer den første påviselige forskel mellem de to parters åndsform. Den ene bør være aktiv og stærk, den anden passiv og svag; den ene må nødvendigvis ville og kunne; den anden kan nøjes med at gøre svag modstand.“⁷ Det var desuden vigtigere, at hustruen var tro, end at manden var det. Vigtigt var det også, at manden troede hun var det, men vigtigst at hun ansås for at være det af andre – at hun havde et godt rygte.⁸

Rousseaus tanker om kvinder var altså hverken nye eller i tråd med oplysningstidens om fornuft, frihed og lighed. Kvinder var helt undtaget det, der ellers skulle være gældende for den naturligt frie og fornuftige borger – en borger, der var til nytte i staten. De mænd der, aktuelt for nærværende, anklagede, forsvarede og dømte kvinder på kant med loven, var formentlig en del af Rousseaus læsere, og delte hans tanker om kvinder og deres berettigelse som mor og hustru.

Der var dog en mand i København, der legede med tanken om, at kvinder var lige så kloge – eller dumme – som mænd. Det var Ludvig Holberg. Han skrev allerede i starten af 1700-tallet flere skrifter om kvindens evner og stilling. Interessant nok er – i hvert fald de litterære værker – skrevet i spøjefulde og/eller utopiske indpakninger – ellers var de måske ikke blevet trykt. I skæmtedigtet „Zille Hans Dotters Gynaicologia eller Forsvars Skrift for Qvinde-Kiønnet“ fra 1722 gengives en diskussion mellem Zille og hendes far. Zille argumenterer for, at hun ligeså godt som broderen kunne tage uddannelse og tjene penge. Argumenterne tilbage-

6 Rousseau (1762) (1998) s. 16.

7 Rousseau s. 239.

8 Rousseau s. 245.

vises af faderen. Moralen i digtet er, at mænd og kvinder har samme evner, men at forskellen opstår i og med opdragelsen.⁹

Halvfjerds år senere – i 1792 – skrev Mary Wollstonecraft „Et forsvar for kvindens rettigheder“. Hun skrev op imod oplysningstidens mænd (især Rousseau), som hun mente ikke så kvinder som hele mennesker, der med fornuft kunne tænke rationelt. Hun mente, som Holberg, at når kvinder fremstod som pyntesyge, naive og svage, så skyldes det udelukkende opdragelsen. Det spændende ved Wollstonecraft i denne sammenhæng er især hendes beskrivelse af samtidens – 1700-tallets – opfattelse af kvinder, og de vilkår de var underlagt. Det er ganske vist engelske kvinders vilkår, der beskrives, men de var næppe særlig forskellige fra københavnske kvinders vilkår. Således beskriver hun, at mens middelstandens unge mænd blev belært i forskellige professioner og ægteskab ikke for dem betragtedes som et afgørende aspekt, havde kvinder udelukkende et fordelagtigt ægteskab som mål.¹⁰ Kvinder blev belært om, at „de skal se sig om efter en mand, der kan tage vare på dem, og hvor de opfordres til at betragte deres egen person som en modydelse for hans besvær med at forsørge dem.“¹¹ Og særligt relevant vedrørende de kvinder, der indgår i denne artikel, udtrykker hun stor bekymring for de kvinder, der på grund af et enkelt fejltrin (læs uønsket graviditet) forstødt fra samfundet. „Ofte fortjener deres handling ikke en gang navn af fejltrin, for mange uskyldige piger bliver lydige slaver af et oprigtigt og hengivent hjerte, og endnu flere bliver, for at sige det som det er, *forført og tilintetgjort* allerede inden de har lært at kende forskel på last og dyd. Således oplært til skændsel, bliver de æreløse.“¹² Og meget præcist udtrykt i forbindelse med flere af eksemplerne i nærværende artikel, skriver hun, at når kvinden først var i den situation, var der ingen vej tilbage, idet „intet kan revaske hendes plettede ry. Efter således at have mistet enhver spore til et bedre liv, og uden anden hjælp har hun ikke andre tilflugtsmuligheder end prostitution.“¹³

Wollstonecraft fastslår, at eneste mulighed for kvinders ligeret var, at de måtte have „borgerlig status i staten, som gifte eller enlige“.¹⁴

Holbergs og Wollstonecrafts skrifter om kvinders stilling fik ingen større betydning i 1700-tallet. Deres udsagn om kvinder blev opfattet som nonsens, der ikke kunne indeholdes i tidens diskurs om menneskerettigheder. Desuden var der ikke mange af kvinderne selv, der kunne læse (slet ikke engelsk) og de havde heller ikke nem adgang til bøger. Når der alligevel refereres til dem her, er det fordi man gennem deres skrifter får et indtryk af de vilkår, kvinder var underlagt.

9 Holberg (1722).

10 Wollstonecraft (1792) paragraf 210, s. 109 f.

11 Wollstonecraft, paragraf 254, s 128f.

12 Wollstonecraft, paragraf 253, s.128.

13 Wollstonecraft, paragraf 254, s 128f.

14 Wollstonecraft, paragraf 546, s. 247.

Professor i historie på Berkeley Universitet, Thomas Laqueur, har studeret, hvorledes køn skabes over tid. Hans grundlag er værker indenfor især lægevidenskab og filosofi. En grundlæggende pointe er, at disse videnskaber tilsammen skaber forskellige kønsopfattelser. Han mener, at man kan tale om to modeller for dette – begge med manden som grundlæggende prototype.

Indtil slutningen af 1700-tallet herskede en et-køns-model, hvor adskillelse mellem en mandekrop og en kvindekrop er af grad og ikke af art. Således sås kvindens reproduktive organer som en indvendig uperfekt afspejling af de mandlige. Desuden tolkedes de som værende modtagende og passive og underlagt mandens ydelser og aktivitet. Mandens seksuelle driftighed opfattedes som „naturens vigtigste instrument“. Kvindens „utydelige organer“ viste fravær af den vigtige driftighed og er dermed udtryk for det uperfekte.¹⁵ Derfor var det ikke nødvendigt at betegne kvinders kønsorganer med egne navne, fordi de blot var en mindre perfekt, synlig og duelig udgave af mandens.¹⁶ Dette overførtes direkte til åndsevnerne. Da kvindens livmoder og sind sås som konstrueret som scener, hvorpå mandens aktivitet udfoldedes, mentes hendes person at være underlagt hendes mands rationelle ledelse og vejledning, på samme måde som hendes livmoder var underlagt hans sædceller.¹⁷ Således blev arbejdsdeling og kønsroller forstået som naturlige og legitimerende de forskelle i status, muligheder og privilegier, der var.¹⁸

I løbet af 1700-tallet blev nutidens opfattelse af køn konstrueret: to-kønsmodellen. Synet på de reproduktive organer gik fra at være et billede på hierarki til at være grundlaget for usammenlignelige forskelle. Så videnskaben kastede sig over nye definitioner af forskellen. Naturen skulle ransages hvis mænds dominans i den offentlige sfære stadig skulle kunne legitimeres.¹⁹ Man gik væk fra at tro at kvindelige organer blot var en ringere version af mandens, og de fik også egne navne. Men også skelettet og nervesystemet blev analyseret som korresponderende til det mandlige og kvindelige.²⁰ Kvinders anderledes biologi blev nu fremhævet som givende det naturlige grundlag for, at hun var bedst egnet til omsorg for børn og hjem. Men en familie som enhed skulle ledes af en mand – hertil sås kvinden fysisk og mentalt som uegnet. Hun sås også som uegnet til at deltage i den nye offentlige sfære som netop blev etableret i og med oplysningstiden.

I det sene 1700-tals København var mange kvinder ugifte og fattige og kunne ikke læse. Piger kunne heller ikke komme i lære eller få anden uddannelse.²¹ Dette var ikke udtalt i loven – det var bare ikke en ide, der overhovedet var taget

15 Laqueur (1990) s. 28.

16 Laqueur s. 35.

17 Laqueur s. 59.

18 Laqueur s. 135.

19 Laqueur s. 194.

20 Laqueur kap. 5.

21 Bortset fra jordemoder, som blev en egentlig uddannelse i 1714. Se også: Wiene (1991).

højde for, da det ifølge ovennævnte forestilling om kvinders evner, ville være en absurd tanke.

Ugifte kvinder havde ikke reel mulighed for at leve et selvstændigt liv. Hvis de som ugifte skulle forsørge sig selv, var den mest nærliggende mulighed at blive tjenestepige. Hvis man var i tjeneste hos nogen, fik man også kost og logi der – altså man tilhørte sin arbejdsgivers hushold. Ellers var muligheden forskelligt løsarbejde som vaskekone eller sypige. Men da kvinder blev meget dårligt betalt, var det svært at tjene så meget, at man kunne leje sig ind i et logi og forsørge sig selv. Hvilket lå fint i tråd med holdningen, at kvinder ikke var skabt til at klare sig selv.

Kvinder i domsprotokollerne

Det empiriske grundlag for denne artikel er arkivalier fra Landsover-, samt Hof- og Stadsretten (1771 – 1805). Fem forskellige – tilfældigt valgte – års domsprotokoller og sagsakter er gennemgået for relevante sager, hvor kvinder var part.

Af disse sager er fravalgt sager, som omhandler enkers forsøg på at inddrive gæld, som andre måtte have deres afdøde mænd, idet der her hverken figurerer vidneafhøringer eller egentlige domme, som kunne fortælle om deres hverdagsliv.

I nærværende artikel refereres kun til et mindre udvalg af disse tilbageværende knap 100 sager. Udvælgelsen er sket efter vurdering af hvilke sager, der indeholdt en problematik, som pegede på kvinders vilkår og hverdagsliv, samt om de er eksemplariske eksempler herpå. Således er der udvalgt en enkelt artikel blandt mange – for hver problematik, der her ønskes belyst.

De kvinder, der oftest er at finde i domsprotokollerne som anklagede, er ugifte kvinder – samt enker især efter soldater eller matroser. Det kan måske forklares med, at samfundet var bygget op om, at indbyggerne boede i hushold med et mandligt overhoved. Kvinder, der ikke boede i en husstand og/eller var uden arbejde, havde ofte ikke andre udveje for at overleve, end ved tyveri, tiggeri eller prostitution. Også kvinder, der fik børn uden at oplyse andre om det, som man kaldte fødsel i dølgsmål, begik noget ulovligt. Derudover måtte de selv forsørge barnet – hvilket kunne knibe for mange, idet de netop som ugifte mødre ikke så nemt fik tjeneste. Den sidst ultimative mulighed for at ændre sine vilkår var at slippe af med livet – altså dø for egen eller andres hånd. Der fandtes en del af de såkaldte melankolske mordersker. Det var kvinder, der ikke ønskede at leve mere. Men hvis man – på den tid – begik selvmord, så kom man ikke i himlen; hvis man derimod slog en anden ihjel, kunne man forvente at blive henrettet.²² Før

22 Se også Krog, 2000.

en henrettelse kunne man få syndsforladelse af præsten, og med sådan en kunne man komme i himlen. Dette blev dog ændret ved forordning af 1767, således at melankolske mordere ikke blev henrettet, men fik fængsel på livstid.

De fleste kvinder, der optræder i retssagerne, var som nævnt netop udenfor ægteskab. Hvis hele tankegangen var, at kvinder fandt deres berettigelse i ægteskabet, er det oplagt at disse kvinder har haft svært ved at manøvrere i et samfund, som ikke mente, de havde nogen berettigelse. Der var også mange skilsmisssager. Heri ses hvor vigtigt det var at være i et ægteskab – og i et ægteskab, hvor manden ikke var bortrejst. Og hvor vigtigt det var at kunne indgå i et nyt. I de gennemgåede domsprotokoller findes desuden en del sager vedrørende ærekrænkelser – oftest gående på utugt. Det viser, hvor betydningsfuldt det var, som kvinde at have et godt rygte, som Rosseau også understregede.

Hverken skilsmisssager eller sager om ærekrænkelser førte til decideret straf. I sager vedrørende ønske om skilsmisse, kunne den klagende part opnå tilladelse til at indgå i nyt ægteskab, og sager om ærekrænkelser affødte oftest krav om mortifikation – altså at man trak beskyldningen tilbage.

Straf

De dømte kvinder blev sat i Spindehuset – ofte kaldet Børnehuset.²³ Oprindeligt var det bestemt for fattige og forældreløse børn, men senere optog anstalten også voksne tiggere og løsgængere. I 1709 blev en del af Børnehuset indrettet til rasp- og spindehus. Her skulle forbryderne afsone deres straf. I 1790 blev institutionen omdøbt til Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset.

I Børnehuset/spindehuset var der flere kategorier af indsatte. Der var børn, der var indsat til opdragelse og syge mennesker, der var indlagt på sygestuen. Og så var der ikke mindst tre grupper af fanger: 1) straffede livsfanger, 2) livsfanger og 3) „kort tids“ indsatte.

De straffede livsfanger havde oftest begået mord eller såkaldt „stort tyveri“. De havde, udover at blive indsat på livstid, fået fysisk afstraffelse – ofte brændemærker. De korttidsindsatte var kvinder, der havde levet et ”liderligt og utugtigt levned“ – eller bare et „mistænkeligt levne“, havde været utro i tjenesten, begået 1. gangs simpelt tyveri, var løsgængere, havde tigget, havde solgt frugt eller grønt på gaden eller født i dølgsmål. Ved gentagelse af disse kriminelle handlinger kunne straffen blive forhøjet til livstid – altså livsfanger.

Ud over indsættelse i Børnehuset blev mange også dømt til „at miste deres hud i fængsel“ – altså piskning – samt til at betale for deres ophold i arresten og sagens omkostninger. Tyve skulle desuden betale igæld og twigæld og mistede

23 http://www.starbas.net/arkivskaber.php?id=3486&laes_mere=ja (Sidst set 14.05.2017).

deres boslod.²⁴ Det var byfogeden, der stod for inddrivning af betaling for det, kvinderne hermed kom til at skyldes.²⁵ For stort set alle kvinder, der var hensat i Spindehuset, gjaldt det, at der var noteret, at hun „intet eyede“.

Ønske om skilsmisse og ønske om ægteskab

Ægtefolk kunne blive skilt, hvis der forelå bevisligt ægteskabsbrud eller impotens. Desuden kunne man kræve skilsmisse, hvis det kunne bevises, at ægtefællen havde været fraværende i mere end tre år og hvis ingen havde hørt fra vedkommende. Desuden skulle den, der ønskede at blive skilt, kunne bevise med vidner, at de havde ført et „kristeligt og ustraffet levned“.

Berthe Pedersdatter ønskede i februar 1772 skilsmisse fra manden, som var matros.²⁶ Hun fremlagde en attest fra hans overordnede, hvor der stod at matrosen i 1763 havde fået tilladelse til at „fare paa Vestindien“ i 1 ½ år, hvorefter hans skulle indfinde sig igen ved kompagniet. Men han var aldrig dukket op.

Desuden kunne tre vidner fortælle, at det var sandt, at manden for otte år siden var rejst til Vestindien og ikke siden var set, og de understregede, at Berthe ikke havde været ham en dårlig kone, at hun havde opført sig kristeligt og ikke havde været straffet – hvilket også bekræftes i en attest fra præsten. Endelig forklarede Berthe selv under ed, at manden var rejst fra hende i 1763 og ikke siden havde ladet høre fra sig.

Dommen lyder på ophævelse af ægteskabet og Berthe fik tilladelse til at indgå nyt ægteskab.

I domsprotokollerne er der en del sager af denne art. Det viser, hvor afgørende for kvindens levevilkår det var, at være gift. Desuden viser det også, at det blev vægtet højt, at kvinderne førte et kristeligt og ordentligt liv.

Også i sagen om Cecilie Mogens datter, eller Schubart, som hun havde kaldt sig, betød livsførelse og ærbarhed – eller mangel på samme – alt. I 1771 førte hun en sag mod sin tidligere forlovede, løjtnant Simon von Trepka, som hun påstod, havde lovet hende ægteskab. Men manden ønskede ikke at gifte sig med hende,

24 Ordbog over det danske sprog (ODS):Ilgæld: erstatning, bestaaende i en ranet ell. stjaalen tings fulde værdi. Tviggæld: udredelse af dobbelt betaling; (erstatning, som udgør) det dobbelte af stjaalne koster værdi. Boslod: alt hvad en person ejer, undt. jord; formue.

25 Rigsarkivet: Reviderede Regnskaber, Københavnske Regnskaber: Byfogedregnskaber m. ekstrater, antegnelser og bilag (1661–1845). I byfogedregnskaberne findes oversigt over blandt andet de lejemålsbøder, som byfogeden skulle inddrive. Her ses naturligvis hvem kvinden var, og mandens navn nævnes ofte. Mandens bøde ses af og til at være betalt – men tit er han ikke at finde, hvorimod kvindens bøde var svær at inddrive, idet hun sjældent havde midler til det. Desuden findes „Straffe og Straf Bøder samt Forbrudte Hoved- og Boes Lodder“, som det også var byfogedens pligt at indhente. For stort set alle kvinder, der hensattes Spindehuset, gjaldt det at der var noteret, at hun „intet eyede“.

26 Domsprotokol 1772 sag nr 119.

hvorfor sagen kom for retten. Cecilie havde boet med ham i København i nogle år og hun havde også rejst med ham, da han var hvervet til hæren, og udgivet sig for at være hans kone. Desuden var hun blevet „besvangret“ af ham.²⁷

Dommeren lagde vægt på, at hun ikke kunne anses som „et skikkeligt og ærekiært Fruentimmer“, netop fordi hun havde boet med ham, rejst med ham og i det hele taget levet med ham, som om de var gift. Desuden talte det også til hendes bagdel, at hun oveni dette havde udgivet sig for at være datter af en major Schubarth og således havde „nægtet sine egne forældre“.

Cecilia fremviste et skriftligt bevis på løftet om ægteskab, men dommeren mente, at hun selv havde underskrevet det. Desuden mente han, at hun burde have vidst, at en løjtnant slet ikke måtte gifte sig. Og han påpegede, at „da hun altsaa haver været u-forsigtig nok til, saaledes som skeet er, ganske at overgive sig til en Mands Persons discretion, saa bør hun tage skade for hjemgæld nu, da hun af ham er bleven besvangret“.²⁸ Med udtrykket „at tage skade for Hjemgæld“ mente dommeren, at hun selv var ude om det.

Således blev løjtnanten fritaget for tiltalen og han blev heller ikke pålagt noget ansvar for at have gjort Cecilie gravid. Hele ansvaret blev lagt på Cecilia Mogensdatter, som måtte finde andre udveje for at forsørge sig selv og barnet. Det kunne nok blive svært for hende – dels havde hun mistet sin ære ved, som dommerne understregede, at hun ikke var et skikkeligt og ærekært fruentimmer, og dels var det meget svært for en enlig kvinde, at forsøge et barn, som det også ses nedenfor.

Fødsel i dølgsmål

I maj måned 1780 blev den da 20-årige Birthe Larsdatter arresteret, anklaget for at have født et barn i dølgsmål og for derefter at have ombragt barnet. Hun tilstod, at hun om natten var stået op af den seng, hvor hun sov sammen med sin far og bror, og uden at vække dem havde født et barn. Fødslen kom bag på hende, fordi hun ikke var klar over, at hun var gravid, da hun ikke var blevet „stort tykkere om livet“. Birthe mente selv, at barnet var levende født, da hun syntes, hun hørte det skrige; men at hun havde tabt det på gulvet, da hun besvimede. Efter fødslen pakkede hun barnet ind i nogle klude og lagde det under sengen.

Dagen efter hjalp en jordemoder Birthe af med efterbyrden. Jordmoderen sagde i retten, at hun, efter at have undersøgt både Birthe og barnet, var overbevist om, at barnet var født seks uger for tidligt, og at det havde været dødt fjorten dage før fødslen. Tegnene på det kunne ses på barnet samt på moderkagens begyn-

27 Domsprotokol 1771 sag nr 228.

28 ODS: At tage skade for hjemgæld: selvforskyldt tab, skade.

dende forrådnelse. At Birthe troede, at barnet levede, kunne ifølge jordemoderen skyldes Birthes “frygtssomme Indbildning og Sansernes Forvirrelse”.²⁹

Anklageren påstod, at Birthe havde født i dølgsmål og bagefter havde slået barnet ihjel. Grunden til anklagen om fødsel i dølgsmål skyldtes, at hun ikke havde fortalt sin far og mor om det, selv om hun havde haft „utilladelig omgang“ (seksuelt samkvem) med en mand, og at hun ikke havde søgt hjælp under fødslen. Desuden var anklageren også tydeligt forarget over, at Birthe „for at øve Løstagtighed og Laster ey har kundet faae Tiid til at lade sig Confirmere i sin Christendom“.³⁰ Anklageren henviste til Danske Lovs 6. bogs 6. kap. 8. artikel og krævede hende dødsdømt: “at miste sin Hals og hendes Hoved at sættes paa Stage...”

Den beskikkede forsvarer afviste, at Birthe skulle have haft til hensigt at slå barnet ihjel. Han henviste til, at jordemoderen, som var en gammel erfaren kvinde, havde slået fast, at fosteret var dødt ved fødslen, og at der ikke var brugt „ulovlige Midler“ til at fordrive det. Desuden mente han, at Birthe ikke vidste, at hun var gravid, for „ellers havde hun ikke givet sig til at vaske dagen førend hun om Natten aborterede“. Derudover henviste han også til, at da det var første gang, hun var svanger, kendte hun ikke tegnene på graviditet.

Dommeren vurderede, med henvisning til jordemoderen, at Birthe ikke havde forsøgt at slå sit barn ihjel. Til gengæld blev hun dømt for at have født i dølgsmål, idet hun hverken havde kaldt på hjælp under fødslen eller fortalt nogen, at hun var gravid. Straffen skærpedes, fordi hun havde „ladet sig besvangre“ før hun var blevet konfirmeret. Dommeren henviste til en forordning af 2. september 1745, som har med netop sådanne forhold at gøre, og hvor strafferammen var op til et år i tugthus. Lovpligtig konfirmation blev indført i 1736. Konfirmationen bestod i en grundig eksamination i kirken. Undervisningen var især udenadslære efter Luthers lille katekismus. Denne gennemgik blandt andet de ti bud. Alle skulle være konfirmeret inden det 19. år. Hvis man ikke var konfirmeret, kunne man hverken indgå i ægteskab, gå til alters eller være vidne i retssager. I denne sammenhæng er det formentlig dommerens vurdering, at især sjette bud: du må ikke bedrive hor, kunne have været nyttigt for Birthe at have kendt. Der blev ikke på noget tidspunkt spurgt til, hvem faderen til barnet var.

Hun straffes med et års arbejde i Børnehuset – som altså kom oveni det år, hun havde siddet i arresten.³¹ Desuden skulle hun betale for sit ophold i arresten – for kost og logi. I mandtalsliste fra Børnehuset ses det, at hun indkom 2. juli 1781. Desuden står der, at hun var 20 år og indsat for barnefødsel i dølgsmål. Hun kom atter ud den 6. juli, 1782.³²

29 Pådømte sager 21 maj 1781.

30 Pådømte sager 21 maj 1781.

31 Domsprotokol 1781 sag nr 236.

32 Mandtaller 1781.

En mor, der efterlod sin fireårige datter i en forstue

Anne Larsdatter var født i Hårslev på Fyrendals Gods ved Næstved, hvor faderen havde været bonde på godset. Begge Annes forældrene døde, hvorfor hun i 1767 tog til København for at søge tjeneste. Hun kom i tjeneste et sted uden for Nørreport i et halvt år, hvorefter hun kom til „Slagter Kyse i Gothers Gaden hvor hun blev besvangret og derefter fødte et Pige barn...“.³³ Pigen blev født d. 11. juni 1768 på Frederiks Hospital (fødsels og plejestiftelsen) og d. 14. juni blev barnet døbt Karen.³⁴ Anne var da omkring 25 år.

Karen blev først sat ind på „Patten“, som var en ammestue på plejestiftelsen, og Anne søgte straks efter fødslen tjeneste i byen. Senere blev Karen sat i pleje hos Tømmermand ved Holmen, Adser Olsen, og hans hustru i Grønnegade no. 12. Anne Larsdatter betalte for datterens opfostring, så længe hun havde indkomst ved at have tjeneste andre steder. Men da Anne Larsdatter knap fire år senere ikke længere havde tjeneste og dermed ikke kunne betale, aftalte hun med tømmermanden, at han ville „antage barnet som sit eget“, så længe han kunne, uden betaling for det. Anne Larsdatter fik tjeneste hos dem ved at sælge brød i en bod i Adelgade, og fik selv kost og logi for det. Men Adser Olsens hustru blev ved med at sige til hende, at enten skulle hun skille sig af med barnet ved at sætte det „i Kassen ved Amalienborg“ eller betale for dets opfostring hver dag.³⁵

Anne Larsdatter overvejede at sætte Karen i denne kasse, men tænkte at den var beregnet til langt mindre børn, og at det nok var forbudt at sætte en næsten 4-årig derind. Hun gik derfor rundt i byen med barnet, indtil hun bestemte sig for at sætte hende ind i forstuen i en gård i Klosterstræde. Klokkeren var da omkring ni om aftenen og Anne sagde til datteren, at hun skulle blive der, indtil hun selv kom tilbage. Karen blev opdaget af hr. Wibes tjenestepige, som tog hende med ind i huset hos hr. Wibe, som boede i gården. Ifølge senere udtalelse fra hr. Wibe havde pigen en gammel rød strikket kofte og skørt på samt et par hvide uldne strømper og sorte sko på.

Anne Larsdatter var i mellemtiden gået hjem, og Adser Olsens kone fandt ud af at Anne havde efterladt pigen i forstuen og sendte bud efter politiet, hvorefter Anne kom i arresten.

Den beskikkede forsvarer mente, at Anne burde frikendes. Han slog på, at hun i næsten fire år havde betalt for barnets opfostring, og da hun ikke længere havde tjeneste også havde søgt forskellige kasser om understøttelse. Hun havde ifølge

33 Pådømte sager 1–22 juni 1772.

34 Den kongelige fødselsstiftelse lå indtil 1785 i Amaliegade med tilknytning til Frederiks Hospital. I 1785 fik den til huse i en nyopført bygning i Amaliegade 23 og 25. Her kunne kvinder føde anonymt.

35 Struensees etablerede en luge med en kasse indenfor på Fødselsstiftelsen, hvor mødre kunne anbringe deres spædbørn. Den blev etableret for at undgå mødre ombragte deres uægte børn. Der var mange klager fra borgerskabet over anordningen. Man mente at den opfordrede til utugt.

Figur 1. Kvinde sælger pølseskiver fra bod. Omkring 1780. Peter Cramer. Københavns Museum.

ham også vist, at hun ikke var en dårlig mor, idet man „kan spoere den Moderlige Kiærlighed, da hun ey kunde taale at lade det omkomme af Hunger“. Desuden havde hun sat barnet et sted, hvor hun ville blive fundet hurtigt. Og Karen var heller ikke så udsat som et spædbarn, fordi hun både kunne gå og tale.

Anklageren mente heller ikke, at Anne Larsdatter havde gjort det med ondt fortsæt, og at hun desuden var blevet straffet nok med de tre måneder, hun havde siddet i arresten. Dommen blev da også forholdsvis mild, fordi hun ikke havde udsat barnet for fare ved netop at sætte det et sted, hvor hun blev fundet, og fordi barnet ikke var så „ynkeligt udsat“ som et spædbarn. Desuden tjente det også til formildelse, at hun faktisk havde forsørget barnet i 4 år. Hun blev dømt til fire ugers arbejde i Børnehuset og skulle desuden selv betale for kost og logi i arresten.³⁶

Annes forbrydelse blev i første omgang vurderet til at være på samme niveau, som mødre der ville af med deres uægte børn – enten ved decideret mord eller ved at sætte barnet et sted, hvor det ville dø. Det var derfor, hun var sat i arresten. Men som sagen blev belyst, kom det frem, at Anne havde forsøgt at forsørge barnet og være en god mor, hvorfor hun kunne nøjes med en mild dom. På intet tidspunkt i sagens forløb blev der spurgt ind til, hvem faderen til barnet var.

36 Domsprotokol 1772 sag nr. 325.

Anne lever således op til rollen som den altopofrende mor, som påtager sig skylden og pligten i forbindelse med barnet.

Enke, tiggerske – en melankolsk morderske

Marthe Nielsdatter var 39 år, da hun blev anklaget for mordforsøg. Hun var enke efter en matros, med hvem hun havde fået fem børn, hvoraf kun en datter på 9 år levede. Datteren var til opfostring hos nogle folk på Christianshavn.³⁷ Marthe var født i København og hendes far var også matros. Siden ægtemandens sygdom og død nogle år forinden, havde hun tigget for at få til livets ophold. Da det var ulovligt, var hun to gange blevet indsat i Kvæsthuset med tvangsarbejde. Første gang tre år tidligere var hun indsat i 17 uger, hvorefter hun fik tilladelse til at gå ud. Fjorten dage efter blev hun igen opbragt for tiggeri og havde været i Kvæsthuset lige siden. I august måned, 1780, forsøgte hun at kvæle en lille dreng på tre år og blev sat i arresten.

Ved retssagen i juni måned året efter, i 1781, forklarede hun, hvordan og hvorfor hun havde forsøgt at dræbe barnet. Hun havde flere gange ansøgt om at komme ud af Kvæsthuset, men uden held. Hun var ”ked af Livet” og havde derfor besluttet sig for at slå et barn ihjel, for derefter selv at komme af med livet. På dagen for drabsforsøget stod hun op klokken halv seks, samtidig med de andre, der var indsat for betleri. Hun gik straks ned i arbejdssalen og i gang med arbejdet, som bestod i „plydse Verk“. Klokken ni gik hun hen til forvalteren for at hente øl til sig selv og de andre indsatte. Da hun vendte tilbage til arbejdet, faldt det hende ind, at hun ville „gøre en Ulykke, hvilket hun forhen havde gaaet og pønset paa en Maanedes Tiid“. Hun fik fat i drengen, og med to strenge tovværksgarn forsøgte hun at kvæle ham. Foretagendet lykkedes ikke, fordi drengens mor opdagede, hvad Marthe var i færd med. Marthe gik straks til inspektøren og anmeldte selv, hvad hun havde gjort.

Det var klart for alle, at Marthe var en af de såkaldte melankolske mordere. Hun ønskede at blive henrettet efter at have fået tilgivelse – for således at komme i himlen. Hvad Marthe imidlertid ikke var klar over var, at der var udstedt en ny forordning, hvorefter melankolske mordere ikke længere kunne blive henrettet.³⁸

Anklageren påstod derfor, at hun burde dømmes efter denne nye forordning til „at kagstryges og brændemærkes, arbeide i Tugthus sin Livstid, og derefter pidskes en gang om Aaret“. Forsvareren slog på, at Marthe havde været „forvil-det“ på grund af de „beklagelige Omstændigheder“ hun havde været i, at hun har

37 Pådømte sager 25 juni – 16 juli 1781.

38 18 December 1767. *Fr. Ang. Delinquenters Afstraffelse, som uden foregaaende Aarsag, alene for at gjøre en Ulykke og derved at miste Livet, ombringe andre.*

forsøgt at få en ende på livet. Desuden skete der jo ikke nogen skade på barnet. Så han mente, at Marthe blot burde sættes til arbejde i tugthuset.

Stakkels Marthe opnåede ikke at slippe af med livet på det tidspunkt. Hendes straf blev i stedet: „Arrestantinden Marthe Kirstine Niels daatter bør hensettes til arbejds og sikker forvaring i Tugt huuset paa Livs tiid.“³⁹

Hun døde dog to år efter som livsfange i tugthuset.⁴⁰

En ung og smuk tyv

Maren Nielsdatter Buus sad i arresten for tyveri. Hun tilstod under forhøret, som blev afholdt februar 1772, at have stjålet en tekedel fra Høyer Olsen og solgt den til kobbersmedeenken, Madam Schiellerup, for den pris, der var for gammelt kobber.⁴¹ Om sig selv forklarede hun, at hun var 22 år gammel og født i København. Hun havde indtil for nyligt boet hos sin søster, som var gift med en pensioneret lakaj. Men fjorten dage før hun blev arresteret, kom hun til en kone i Abel Catrienes Boder, hvor hun hjalp datteren, Stine, med at sy. For dette fik hun „Underholdning og Natteleye“.

Men dette til trods satte hun sig for at stjæle noget – på grund af „Nød og Trang“. Hun gik ind hos Høyer Olsen i Elefantgaden i Nyboder, da døren var åben. Hun gik videre til køkkenet, hvor hun på skorstenen så kobberkedlen, som hun tog og skjulte under sit forklæde. Derefter gik hun med den til kobbersmedeenken ved Gammel Strand, som hun kendte til, fordi hun før havde solgt gammelt kobber der for søsteren.

Ugen efter tyveriet havde hun mødt Høyer Olsen på gaden. Da hun tilstod at have stjålet kedlen, lod han hende arrestere. Anklageren mente, at hun skulle dømmes til at „miste sin Hud i Fængslet og have sin Hovedlod forbrudt“.

Men forsvareren påstod, at det var en for hård straf. Dels var hun ikke blevet straffet før, dels havde hun stjålet af nød og trang. Og ikke mindst var hun „et ungt Fruentimmer“ og havde derfor svært ved at „indsee Tings Sammenhæng og vore Giærningers Følger“. Han mente derfor, at hun var en passende „Gienstand for Medlidenhed ... Hun er tillige Smuck; Saa at hun, Som Sye=Pige, for sig selv Siddende, Lettelig skulde kunde troes ifølge den fordærvede Leve=maade at have været i Stand til at ernære sig“. I denne kommentar ligger der formentlig en antydning af, at nogen ville mene, at hun kunne leve som prostitueret, fordi hun var så smuk – betegnelsen sypige blev ofte brugt som synonym for prostitueret. Forsvareren fremhævede, at det, at hun netop ikke havde prostitueret sig, men i stedet havde stjålet lidt til livets opretholdelse, understregede hendes dydighed.

39 Domsprotokol 1781 sag nr 264

40 Mandtaller 1781 Livsfanger

41 Domprotokol 1772 sag nr 175

Det – samt hendes kvindelige uvidenhed – mente han kunne ses som formildende omstændighed, og at hun kunne nøjes med at betale en bøde.

Men det mente dommeren ikke. Hun blev d. 26. marts dømt til at have sit hovedlod forbrudt, skulle betale trigæld af det stjalne, betale for kost og logi i arresten samt „miste sin Hud i Fængsel“.⁴² Desuden havde hun ved dommens afsigelse allerede siddet to en halv måned i arresten.

To piger begik stort tyveri

Den 15. december, 1787, indkaldtes arrestantinderne Else Kirstine og Juliane Noach med deres beskikkede forsvarer til møde i retten.⁴³ De var anklagede for sammen at have begået tyveri flere steder, bl.a. på Christiansborg Slot. Der var usikkerhed om, hvor gamle de var, og ingen af dem vidste, hvilken kirke de var døbt i. Else Kirstine påstod, at hun var 16 år og erkendte, at hun før havde været indsat i børnehuset i seks måneder for at have stjålet et par støvler. Juliane Marie erkendte, at hun i 1784, var blevet dømt for at stjæle kartofler i en have udenfor Nørreport. De tilstod begge det store tyveri på Christiansborg Slot.

Anklagerens påstand var, at de begge skulle dømmes for første gang begået stort tyveri med at „stryges til Kagen“ og arbejde i børnehuset på livstid. Desuden mente han, at de tilsammen skulle betale i alt 107 rdl i igæld og tvigæld, have deres hovedlod forbrudt samt betale for kost og logi i arresten, deres afstraffelse samt sagens omkostninger.

Den beskikkede forsvarer henviste i forsvaret til Else Kirstines unge alder. Han mente, at hun kun var 15 år, da tyverierne foregik. Desuden var hun ikke blevet ordentlig opdraget og var derfor uvidende om, at det var ulovligt, hvad hun havde gjort. „... hun har som de fleste Børn af hendes Stand, været meest overladt til sig selv, uden Vejledning og uden Opsigt, og hvor let kan da ikke i saa ung en Alder forførelser og den Begjerlighed, der er nedlagt i den Menneskelige Natur, faae Indpas og udarte til Laster.“⁴⁴

Desuden slog han på den omstændighed, at hun havde vist initiativ og forsøgt at tjene penge ved at plukke og sælge marksyre, for at tjene til livets ophold. Han mente, at hun burde nøjes med en mindre straf, men dog således at hun kunne mærke alvoren. Og den mindre straf skulle også kunne tjene til hendes forbedring, så hun i fremtiden kunne „komme til at opfylde Naturlige og Borgerlige Pligter, og blive nyttig for sig selv, Staten og sine Med Mennesker; hermed formeener jeg endog, at Staten, hvortil der ved Forbryderes Afstraffelse fornemmelig maa

42 Domsprotokol 1772 sag nr 175.

43 Pådømte sager 2 - 14 juni 1788.

44 Pådømte sager 2 - 14 juni 1788.

Figur 2. Kvinder kunne også blive offentligt afstraffede. Her ses kvinde ved kagen. Ukendt kunstner. Ca.1780. Københavns Museum.

haves Hensigt, er bedre tjent, end ved for en lang Leve Tid at leve et ulykkeligt og æresløst Levned“.⁴⁵

Vedrørende forsvaret for Anne Marie Noach påstod han, at det samme kunne gøre sig gældende som for Else Kirstine. Der fandtes intet bevis for hendes alder og desuden havde hun i hans øjne ikke deltaget i selve tyveriet på Christiansborg – men kun været medvider. Desuden fremkom det i forhøret af hende, at hun havde været i en „sygelig og elendig Tilstand, der kan have sat hende ud af Stand til ved Arbeyde at erhverve sit Livs Ophold, som hun i Fortvivlelse ulykkeligvis har troet at kunne erholde med Else Kirstines Tilbud om Deeltagelse ...“. Forsvaret sluttede med, at de burde nøjes med et kortere ophold i Tugthuset. Den mindre straf ville ifølge ham betyde, at de to piger kunne bedre sig og bliver nyttige for staten – i stedet for hele deres liv at leve ulykkeligt og æreløst i Børnehuset.

Else Kirstine og Juliane Marie dømtes d. 9. juni 1788 for „stort Tyveri“. Det blev vurderet til stort tyveri, idet vurderingen af de stjålne varer langt oversteg 10 rdl. „Arrestantinderne Else Kierstine og Juliane Marie Noach bør stryges til Kagen, have Tyvemærke paa deres Pande og indsættes til Arbeide i Børnehuset deres Livs tiid, betale igield af det stiaalne og ei tilbagekomne med 10 Rd og

45 Pådømte sager 2 - 14 juni 1788.

Tvigiæld af alt det Stiaalne med 97 Rd., samt hver for sig betale de paa deres Arrest og Underholdning medgaaende Omkostninger skadesløs, og samme deres Hovedlodder forbrudt“.⁴⁶

De, der var anklagede som hælere og købere af tyvekosterne, slap med bøder.

Else Kirstine og Juliane Marie blev indsat i Børnehuset d. 20. september 1788.⁴⁷ I protokollen står der, at de begge blev benådet af kongen seks dage efter, hvorfor de formentlig undgik tyvemærket i panden. Ved Else Kirstine står der, at hun blev konfirmeret i Børnehusets Kirke den 11. oktober 1789 og var 16 år ved ankomsten. Om Juliane Marie står der, at hun var 30 år gammel. De blev begge løsladt efter kongelig benådning den 10. november 1789.

Men i 1792 indkom de begge i Børnehuset igen. Begge for tredje gang begået tyveri. De blev igen dømt til arbejde i Tugthuset i livstid. Juliane Marie forsøgte at flygte, men blev igen indsat i 24. april 1796.⁴⁸

I protokollerne fra Tugthuset/Børnehuset kan man for øvrigt se, at det var sandt, at de havde været indsat før. Juliane Marie var noteret for som 25-årig i 1784 at have stjålet kartofler i en have uden for Nørreport. Det fik hun tre måneder for.⁴⁹ Hun var atter blevet indsat som 26-årig året efter for „sin i løsagtighed fremturende levned“. Dette levned havde betydet, at hun var blevet gravid, idet det er noteret, at hun måneden efter fødte et drengebarn, som blev døbt Herman Noach, men som døde fire dage gammel. Og det ses, at Else Kirstine, da hun var 14 år i 1786, sammen med en anden pige havde stjålet to par brugte støvler. Hun blev dengang dømt til arbejde og undervisning i seks måneder.⁵⁰

Der var altså faktisk blev gjort et forsøg på at opdrage pigerne til et lovligt liv, men det ses også, at det ikke lykkedes. Miseren skyldtes ifølge forsvareren deres dårlige opdragelse. I Børnehuset havde man forsøgt at opdrage dem til at blive „nyttige for sig selv og Staten“, men det nyttede ikke noget. Det kan skyldes, at det var svært for dem at få almindelig tjeneste efter opholdet i Børnehuset samt at det må have gjort det umuligt for dem at blive gift – og måske at genopdragelsen ikke bar frugt, og at de heller ikke selv ønskede en fremtid som tjenestepige eller hustru på det tidspunkt.

46 Domsprotokol 1788 Sag nr 327.

47 Mandtaller 1788.

48 Mandtaller 1792 og 1796.

49 Mandtaller 1784.

50 Mandtaller 1786.

To kvinders løsagtige levned, drukkenskab og tyveri

Den 15. oktober, 1771, henvendte rebslagersvenden, Peder Andersen Møller, sig til to kvarterbetjente i Nørre Kvarter, fordi han ville anmelde to fruentimmere, der havde stjålet hans lommeur, mens han sov.

Under de efterfølgende forhør og vidneafhøringer, kom en lidt anden historie frem.⁵¹ Det ene fruentimmer hed Dorthe Kirstine Hennemans. Hun var ugift, 28 år gammel, og havde de sidste par år været uden tjeneste og „lagt paa egen Haand“. Hun havde indenfor de sidste syv år været indsat i Børnehuset i alt i tre år for løsagtighed. Hun forklarede, at hun otte dage før hun blev arresteret, var kommet op til Anne Marie Haugaards, som boede i Skomager Ohms hus på hjørnet af Larslejstræde. Anne Marie var 34 år og var på 10. år gift med en soldat og havde ingen børn. Ifølge Dorthe Kirstine holdt hun „løse Fruentimmere“. Anne Marie havde tilbudt hende, at hun kunne være hos hende om dagen. Nogle dage efter fik Dorthe Kirstine lov at leje et værelse i samme hus, hvor også rebslagersvenden boede. Næste morgen var hun kommet ind på Anne Maries værelser, hvor rebslagersvenden var. De beskænkede ham med brændevin, og de to kvinder aftalte at tage hans ur, når han lå med Dorthe Kirstine i Anne Maries kammer og var faldet i søvn. Som sagt så gjort. Da hun kom ud af kammeret med lommeuret, fik de en soldaterkone til at gå på Assistenshuset for at pantsætte uret. Da hun kom tilbage havde de delt pengene.

Den 25. maj, 1772, procederede anklageren. Han ville have både Anne Marie Hougards og Dorthe Kirstine Hennemans sat i Børnehuset. Anne Marie skulle dømmes, fordi tyveriet var sket i hendes værelser, og begge fordi de havde deltaget både i løsagtighed og tyveri, og derfor burde indsættes nogle år. Men da Dorthe Kirstine før havde været indsat i Spindehuset for løsagtighed og lediggang, mente han, at hun burde indsættes på livstid „paa det Retten eller dens Betiente ikke oftere med hende uforvunden skal incommoderes, da alt haab som ovenmeldt om hendes Forbedring er forsvunden“.⁵²

I modsætning hertil greb forsvareren det helt anderledes an. Han anlagde en romantisk (og humoristisk?) tone i beskrivelse af forløbet: Efter at rebslageren og de to fruentimmere havde gjort sig lystige med et par pægle brændevin, var han og Anne Kirstine gået til sengs sammen. Han mente, at Anne Kirstine Henneman – som det „skrøbelige Fruentimmer“ hun var, „ikke har kundet imodstaa, men derimod, indtaget af hans Kaerlige Forsikringer og forgyldte Løfter, villigen havde overgivet sig“. Enigheden mellem de to parter, om at gå sammen i seng, måtte bero på et løfte om, at hun skulle modtage et „Uhr, til Beviis om hans Hengivenhed og Velbehag“. Idet rebslageren så senere anklagede hende for at stjæle

51 Pådømte sager 1. – 22. juni 1772.

52 Pådømte sager 1. – 22. juni 1772.

uret, lastede forsvareren ham til gengæld for, at han „vil søge at beskiemme sin Amasia⁵³ efter at han først har bragt hende til at viise den yderste villighed imod ham“. Så anklageren mente, at rebslagersvenden „førend han søgte den søde Roe og hviile i min Principalindes Arme, kan have Offeret Uhret“. Dernæst påstår han, at der kunne være sket det, at rebslagersvenden var faldet i søvn og uret måske var faldet ud af hans lomme på grund af „at han har vendet sig, eller haft anden urolig Leye“. Derefter havde Anne Kirstine taget uret i den tro, at han ville give hende det. Forsvareren sluttede med at sige, at hvis anklagerens påstand blev fulgt, og at hun dømtes arrest på livstid, vil hun „betages Leylighed at tiene andre og sig selv“.

Dommen blev afsagt den 22. juni, 1772.⁵⁴ Det ser ud til, at forsvarerens påstand og romantiske beskrivelse prellede af på dommeren. Tværtimod fulgtes stort set anklageres påstand, men dommeren gav dog en lidt mildere straf. Anne Marie blev dømt til et års arbejde i spindehuset for tyveri, rufferi og bedrageri. Dorthe Kirstine bliver dømt til fire år i spindehuset. Grunden til at hun fik større straf, var, at hun havde været indsat en del gange før for løssagtighed og lediggang og, som også anklageren nævnte: „at hun er et Menniske næsten uden haab til bedring“. Derudover skulle begge „miste deres Hud i Fængsel og betale Igiæld og Tviggiæld samt hver for sig have deres Hoved Lod forbrudt og betale deres Underholdnings og Varetægts bekostning skadesløs“.

De blev begge sat i Børnehuset umiddelbart efter.⁵⁵ I protokollen ses det, at Anne Marie døde en måned før, hun skulle have været løsladt. Dorthe Kirstine kom ud efter fire år, men blev siden indsat flere gange for tyveri og drukkenskab og i 1777 sammen med to andre kvinder for „Natte løben“. Sidste gang – i 1785 – blev hun indsat som livstidsfange. Hun døde året efter som 49-årig i spindehuset. Efter et liv uden bedring, som anklageren spåede allerede 15 år før.⁵⁶

Det er interessant at se, hvordan forsvareren slog på Dorthe Kirstines kvindelige naivitet og dumhed – at hun jo bare havde været naiv nok til at lade sig betage af rebslagersvenden, samt at hun ved en hård dom ville blive frataget muligheden for at tjene sig selv og andre. Man kan sige, at forsvareren brugte tidens opfattelse, at kvinder var svage – både moralsk og fornuftsmæssigt – i sit forsvar som en formildende omstændighed. Men det ses også, at både anklager og dommer holdt fast i, at opdragelse af Dorthe Kirstine var formålsløs.

53 Meyers fremmedordbog: Kæreste, Frille. <http://meyersfremmedordbog.dk/ordbog?query=amasia>.

54 Domsprotokol 1772 sag nr 324.

55 Mandtaller 1772.

56 Mandtaller 1773,1777, 1778, 1779, 1780, 1782, 1785.

Madam Strøgaard – en selvstændig og ærekær kvinde

Madam Strøgaard er en kvinde, der er lidt særlig, idet det lader til, at hun har formået at føre et nogenlunde selvstændigt liv og være overhoved i eget hushold. Hun har været part i mindst fem sager i Hof og Stadsretten – både som anklaget og som anklagende part. I ingen af sagerne blev hun dømt til straf – og klarede altså helt frisag i forhold til Spindehuset. Flere af sagerne omhandler ærekrænkelser.

Den 14. maj, 1771, flyttede Friderica Reichwein (Strøgaards pigenavn) ind hos Pernille Ørner på hjørnet af Ulkegade og Dybensgade. Hun skrev egenhændigt under på en slags huslejekontrakt. I denne ses det, at hun fik stillet en møbleret stue, sovekammer og køkken til sin rådighed.

Hun blev gift samme år med en student Strøgaard. Reichwein skiftede i den forbindelse navn til Strøgaard og – meget vigtigt – hendes titel blev nu madam, hvilket viste, at hun var en gift frue, med de fordele det indebar – blandt andet, at hun havde mulighed for at have eget hushold.

Nogenlunde samtidig med ægteskabets indgåelse, ville Madam Strøgaard flytte fra logiet i Ulkegade. Under denne flytning udviklede der sig en konflikt mellem de to kvinder. Strøgaard prøvede, med hjælp fra to matroser, at flytte et chatol med sig, som Ørner mente var hendes. Desuden var der uenighed om ejerskabet til en pels, en frakke og et skørt og om manglende betaling af husleje. Uenigheden førte til at skænderi med udveksling af grove beskyldninger.

Madam Strøgaard anlagde herefter sag mod Jomfru Ørner. Hun ville have sit tøj og møbler tilbage samt en „reparation“ – en undskyldning – for de grimme ord, nemlig: „... adskillige ærenærgaaende Skieldsord og mange ærekrænkende Expressioner, saasom skieldet hende for Hore, og Tyv, Canaille og Bedragerske etc.“. Ørner på sin side påstod, at Strøgaard ikke skulle have nogen undskyldning, fordi hun selv havde „brugt Mund og Skieldsord ... for at besmykke sit uanstændige Forhold, og for at beskjemme Indstevnte, da hun formodentlig har meent dermed at soutinere⁵⁷ sin Egen honeur“. ⁵⁸

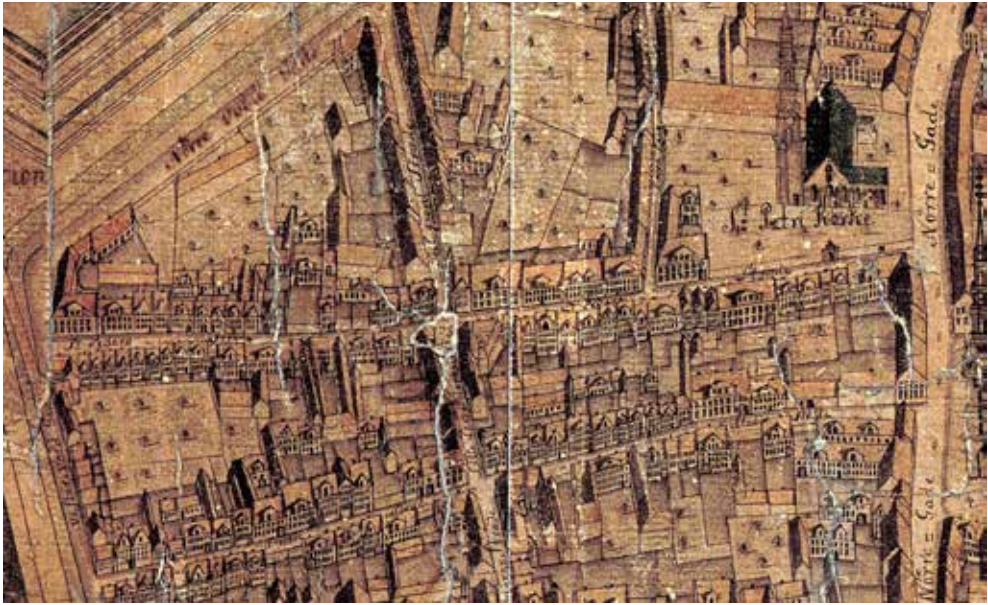
Dommen lød, at da Madam Strøgaard stadig skyldte Jomfru Ørner husleje, og at der ingen beviser var for betaling af chatol eller klæder, kunne Ørner beholde det. Det blev vurderet, at de var lige gode om skænderiet og de ærekrænkende beskyldninger, som burde mortificeres – og „ikke bør komme nogen af dem til æres forkleinelse i nogen maade“. ⁵⁹

Samtidig lå madammen i skilsmissemforhandlinger med manden. Hun anklagede ham for at være drikfældig og for at formøble hendes formue væk. Som det ses ovenfor, kunne et ægteskab blive ophævet, hvis det kunne bevises, at manden

57 ODS: understøtte, hævde.

58 Pådømte sager 1772, 2 marts - 26 marts 1772.

59 Domprotokol 1772 sag nr. 536.

Figur 3. Geddes eleverede kort. 1761. Udsnit af området omkring Sankt Pederstræde.

havde været fraværende i mere end tre år. Det havde hr. Strøgaard ikke – i og med at de kun havde været gift i knap et år. Men de blev enige om at leve separeret.⁶⁰ Ifølge vidner i senere sager, døde manden tilsyneladende i rendestenen få år efter.

Otte år senere anklagede madammen sin tjenestepige. I første omgang var det tjenestepigen, der klagede til politiretten. Hun påstod at være vist bort fra sin plads i utide og var blevet slået med „dødelige slag“, og at madam Strøgaard havde brækket hendes kiste op, samt at pigen havde et halvt års løn til gode hos madammen.⁶¹ Strøgaard førte kontrasag mod pigen – hun anklagede hende for dårlig opførsel og tyveri. Ingen af parterne vandt sagen – men den viser, at madam Strøgaard på det tidspunkt havde flere tjenestefolk boende hos sig og desuden flere logerende. Hun klarede sig altså relativt godt.

Det er også det indtryk, man får i den næste sag. Her havde hun haft logi hos en hyrekusk og brændevinsbrænder, Wibert Hansen, som hun ville fraflytte i 1782. Madam Strøgaard anklagede ham for at have tilbageholdt en del af hendes indbo og husgeråd, da hun var ved at flytte hen til et andet logi i Studiestræde 86, hvor hun også havde både tjenestepige og logerende. Han påstod, at hun skyldte ham husleje, og at han derfor beholdt det – altså lidt samme situation som i tilfældet med Jomfru Ørner. Situationen udviklede sig også her med beskyldninger og ærekrænkelser. Hyrekusken førte nemlig kontrasag, hvor han anklagede hende for utugtigt levned. Han mente også, at hun var i færd med at oplære en tjenestepige i prostitution. Hun var „den bekiendte saa kaldede Madame Friderica

60 Pådømte sager 6 juni – 20 juni 1785.

61 Pådømte sager Justitsdokumenter Tårnby Birk 1780–1781.

Strøgaard“, som for nogen år siden havde ladet sig vie til Strøgaard, som i kort tid havde været hendes mand. Da hun så syntes at „Ægteskabet var hende en Tvungen Stand“ fik hun lyst til at løsrive sig for at „komme i sin forrige Frihed“. Det var lykkedes hende, ved at få ham til at blive rytter og sendt ud i landet og hvor han var nu – eller om han var død eller levende – vidste ingen, hvilket madammen heller ikke bekymrede sig om. Siden havde hun ernæret sig af sit eget og dels haft sit „Ophold af gode Venner og Bekientere, en maade som meget vel passede sig hendes Person og Tænkemaade, baade førend hun blev gift; og siden efter, da hun igien Separerede sig fra sin Mand“. ⁶²

Denne udtalelse fra hyrekudsk tog Madam Strøgaards anklager selvfølgelig op. Han anklagede hyrekusken for at forsøge at plette madammens liv og rygte med de tvetydige formuleringer. Herefter svarede Hansens forsvarer igen med en mildere omformulering af Hyrekudsk Hansens påstand: Det, at Hansen havde sagt, at han fandt ud af, hvad hendes næringsvej var, henviste blot til, at enhver husejer skulle vide, hvad hans lejere beskæftigede sig med. Da han fandt ud af, at hendes næringsvej bestod af „Information i at strikke og sye“, og at der kom mange til hende meget sent om aftenen, ville han sige hende op af hensyn til de folk, der skulle tidligt op om morgenen og være „på færde med Hæste og Vogne“. ⁶³

Dommen lød, at hyrekusk Hansen skulle tilbagelevere det indbo, som nævnes på den udfærdigede liste og betale en bøde for sin „tvetydige Skrivemaade“. Madam Strøgaard skulle så betale for skorstensfejer- og renovationspenge samt for ekstra skat og for to ture til Amager og en tur til Rådstuen. ⁶⁴ Deres beskyldninger mod hinanden blev „at mortificere“.

I de forrige sager blev det ofte mere end antydnet, at Madam Strøgaard levede mere eller mindre af prostitution. Hun afviste selv blankt og førte sager for at forsvare sin ære. Men i 1783-1785 kom en sag, hvor hendes liv og levned, fra omkring 1777, blev belyst fra en noget anden vinkel.

Også her var madam Strøgaard den anklagende part. Hun anklagede en forhenværende Regimentskvartermester Reimer for at krænke hende ved bl.a. at kalde hende „min tidligere maitresse“. Desuden havde Reimer skrevet et brev, hvori han beskrev sit liv sammen med hende og beskyldte hende for alt lige fra bedrageri til prostitution. Han sammenfattede således: „Guds Straff maae dog Engang opvaagne over Dette Onskabsfulde ugudelige Fruentimmer, der er berygtet for Hoer, Tyverie, Optræckerie, Løgn og Forargelse...“. Alle som „kommer i bekendtskab med hende“ bliver snydt og bedragede. Listen over hendes meritter fortsatte med, at hun havde beholdt logerendes ejendele (som hun selv i to omgange havde

62 Pådømte sager 2 marts – 26 marts 1781.

63 Pådømte sager 2 marts – 26 marts 1781.

64 Domprotokol 1781 sag nr 235.

anklaget andre for at gøre), at hun havde lovet mange mænd sin kærlighed og fået både guldur, penge og kost og logi betalt af dem.⁶⁵

Regimentskvartermesterens forsvarer sluttede med at slå fast at: „da det er beviist, at hun har begaaet de allerskammeligst Laster, at hun har bedraget adskillige Persohner, at hun har været et berøgtet Fruentimmer, at hun har lagt i Hoer med adskillige Persohner, og følgelig en skadelig Persohn i Staten“, og at hun „bør publique Actioneres og dømmes at arbeide i Børne Huuset hendes øvrige Livstiid“.

Madam Strøgaards forsvarer afviste blankt dette med, at der bare var tale om sladder og 'bysnak', og at påstandene om hendes levned var opdigtede. Han krævede udtalelserne mortificerede.

Men da sagen kom til doms, mente dommeren, at det var bevist, at Reimer havde brugt ærekrænkende beskyldninger mod madam Strøgaard, men da det også var blevet bevist gennem vidneafhøringerne, at hun faktisk førte et løsagtigt levned, lød dommen at: „Indstævnte forrige Regiments quarter mester Reimer bør for Citantinden Friderica Elisabeth Strøgaards Tiltale i denne Sag frie at være.“⁶⁶

Efter endnu en sag – denne gang om manglende betaling for nogle varer – tog hun til Norge, hvor hun blev gift med en byfoged.

Hvordan kan det nu være, at madam Strøgaard tilsyneladende havde klaret at få sig et materielt godt liv og undgik at blive sat i spindehuset? Hun var, som det fremgår af vidneudsagnene, formentlig prostitueret af en – på den tid – mere acceptabel karakter. Hun var i hvert fald selvstændig og havde tilsyneladende ikke underlagt sig nogen anden, hverken ægtemand eller andre, og havde også kunnet leve et materielt rimeligt godt liv. Det kan virke paradoksalt set med nutidens øjne, at hun forsvarede sin ære med alle midler. Men begrebet ære havde en hel anden og større betydning end i dag.⁶⁷ Desuden var det også vigtigt for hendes virksomhed, at hendes rygte var godt. Og hun blev heller ikke dømt for prostitution, som flere af hendes medsøstre blev.

Hun har også været så heldig (eller klog), at hun ikke fik nogen børn. Hvis hun havde fået det, var hele apparatet omkring uægte børn trådt i kraft, og hun havde ikke haft mulighed for at leve det liv, hun gjorde. Altså kunne hendes biologi have sat en stopper for hendes livsførelse – den samme biologi, som gjorde den mulig. Det var måske også de ringe vilkår for kvinder i erhverv, der havde indflydelse på, at det var prostitution, der blev hendes valg – da det var herigennem hun fik bedst indtjening. Derudover måtte hun, for at kunne leve et selvstændigt

65 Pådømte sager 6 juni – 20 juni 1785.

66 Domprotokol 1785 sag nr. 358.

67 Schjerning (2013). Schjernings Følelsernes fællesskaber har samme empiriske base som nærværende artikel. Med udgangspunkt i bl.a. Hof- og stadsretten studerede hun moral og følelser som konstituerende for sociale fællesskaber i København 1771–1800. Vi har begge fundet sager og har korresponderet med 'nyt om madam Strøgaard'.

liv med eget hushold nødvendigvis være gift eller enke, hvilket hun jo også blev. Så her er formentlig tale om en kvinde med en bevidst strategi for livet.

Afrunding

Oplysningstiden betegnes, som nævnt i indledningen, ofte som „den moderne tids vugge“ – oprindelsen til ligestilling og menneskerettigheder baseret på fornuft. Som vi har set, ser det dog ikke ud til, at kvinder på samme måde som mænd blev tillagt og underlagt samme fornuftige rationelle tankegang.

Nærværende sager er netop fra den tid, hvor Laqueurs modeller så at sige overlapper hinanden. Det kom ikke til at få betydning for kvinderne, om de blev bedømt med udgangspunkt i et – eller to-køns-modellen. Det skyldes, at to-køns-modellen ikke umiddelbart fik frigørende konsekvenser, da den i første omgang understregede, at forskellen betød, at kvinder var bedre egnede til at passe hjemmet med børn og mand, og at de var uegnede til at deltage i den offentlige sfære. Om prokuratorerne hældede til den ene eller anden opfattelse fik ingen umiddelbar betydning. Til gengæld peger prokuratoreres udsagn om, at give de anklagede mulighed for at blive gode personer i staten – at tjene staten, på en hvis indsigt i oplysningstidens italesættelse af begreber som stat og statsborger. Men kvinders rolle i denne sammenhæng er tydeligvis ikke som fuldgældige statsborgere med rettigheder. De skulle fortsat tjene andre, som så kunne udfylde deres rolle som gode borgere i staten.

Sagerne i denne artikel peger entydigt på, at den tese, som fremsættes i indledningen, om at de anklagede kvinder ikke blot på var på kant med loven, men også på kanten af – eller udenfor – et hushold med en mand som husbond, synes bekræftet. Og det er også blevet bekræftet at denne position gjorde det svært at manøvrere i et samfund, hvor tilhør til et hushold var en forudsætning. Og prokuratorernes og dommernes og for så vidt også vidners og kvindernes egne henvisninger til kvindelige dyder, som ikke inkluderende fornuft, synes også at bekræfte, at oplysningstidens diskussioner om fornuft, videnskab og lighed ikke havde nogen positivt frigørende betydning for kvinders vilkår. Det er også blevet tydeligt, at det er kvindernes biologi, der giver dem dårlige vilkår. Det er dem, der kunne blive gravide med alle de følgevirkninger, det fik for deres levevilkår. Men vigtigst er det, at det var tolkningen af kvinders biologi, der legitimerede fraværet af handlemuligheder og indflydelse på kvindernes egen situation. Det er dog også i artiklen blevet vist, at kvinderne virkelig prøvede rammerne af. De gik netop over kanten for givne rammer og søgte med deres handlinger at komme ud over de snævre vilkår, der var dem givet.

Der skulle komme til at gå nogle århundreder før det blev erkendt, at to-køns-modellen ikke betyder, at kvinders særlige biologi gør dem mindre egnede til at

deltage i den offentlige sfære, og desuden at mænds biologi ikke gør dem uegnede til at virke i den private sfære.

Litteratur

- Foucault, Michel. 1975. *Overvågning og straf. Fængslets fødsel*. 1. udgave på fransk: Paris 1975. Dansk udgave oversat af Mogens Chrom Jacobsen. Det lille forlag, 2002.
- Foucault, Michel. 1976. *Viljen til viden. Seksualitetens historie 1*. 1. udgave på fransk: Paris 1976. Dansk udgave oversat og med indledning af Søren Gosvig Olesen, 1994.
- Holberg, Ludvig, 1722. *Zille Hans Dotters GYNAICOLOGIA eller Forsvars Skrift for Qvinde-Kiønnet* <http://runeberg.org/zillehan/zillehan.html> (Sidst set 14.05.17)
- Holberg, Ludvig, 1741: *Niels Klims underjordiske rejse*. København og Leipzig. Forlag Jacob Preuss. http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=niels_klim%2Fniels_klim_overs.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=start (sidst set: 15.05.17)
- Heede, Dag. 1992. *Det tomme menneske. Introduktion til Michel Foucault*. Museum Tusulanums forlag.
- Jacobsen, Grethe. 1995. *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600. Lovfaste Mænd og ærlige Kvinder*. Museum Tusulanums forlag.
- Jacobsen, Anette Faye. 2008. *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. Museum Tusulanums forlag.
- Laqueur, Thomas. 1990. *Making Sex. Body and Gender From The Greeks To Freud*. Harvard College, USA.
- Krogh, Tyge. *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. Samlerens forlag. 2000. kap. 8 og 9
- Schjerning, Camilla. 2013. *Følelsernes fællesskaber. Moralske følelser og sociale relationer i København 1771-1800*. Phd-afhandling.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1762. *Emile eller Om opdragelsen*. Forkortet udgave, 1997. Udvalgt af Anne Fastrup. Oversat af Kristen D. Spanggaard. Borgens Forlag.
- Wiene, Inger. 1991. *En historie om kvindele håndværkere i 200 år*. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie.
- Wiene, Inger. 2017. *Arkivalier og jordfund – komplementære kilder til Københavns historie*. I tidsskriftet Gefjon. Udkommer ultimo 2017.
- Wollstonecraft, Mary, 1792. *Et forsvar for kvinders rettigheder*. Oversat af Claus Bratt Østergaard fra *A vindication of the Right of Woman*. 2012, Informations Forlag.

Utrykte kilder*På nettet*

Mandtaller fra fængsler, tugt- og forbedringshuse: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/other-collection/57> (Sidst set 14.05.2017).

Rigsarkivet

Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Justitskontoret (1771-1919). Pådømte sager (1771 – 1919).

Landsover-, samt Hof- og Stadsretten, Justitskontoret: Domprotokol til sager ved 1. Instans. (1771, 1772, 1781, 1785, 1788).

English Summary

Copenhagen women on the edge

Terms and opportunities for women's lives in the Enlightenment

During the Enlightenment in Copenhagen, important matters were discussed such as reason, knowledge, equality and education and what constituted the free citizen. Today, this period is often referred to as the cradle of human rights – the beginning of the democratic welfare society of today. This article questions whether women were meant to be part of this process. Did they have the opportunity to participate in the discussion at all or were they still subject to a framework that excluded them from living an independent life? A small part of the answer can be derived from litigations involving women acting as a part. Here, women who exceeded the limits of the lawful and who most often stood outside a household – were ‘women on the edge’ in more than one sense.

Based on review and analysis of litigations involving women's participation, this article gives a picture of the terms women were subject to and the opportunities they had in the late 1700s' Copenhagen. The empirical basis consists of archives from ‘Landsover- samt Hof- og Stadsretten’ (City Court) in the period 1771-1805. Five different year's court records and files have been reviewed for relevant cases.